

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-111>

УДК 378(072)

Яндола К.О., Лобойко О.П.Харківський національний університет Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба**ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ
НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВИТИ**

Анотація. Авторами проведено аналіз та уточнення таких понять як «технологія», «освіта», «освітні технології», на основі чого сформульовано визначення категорії «інноваційні освітні технології». В статті наголошується на необхідності поєднання традиційних та інноваційних технологій при організації військово-освітнього процесу. Це дасть змогу покращити якість підготовки військових фахівців, забезпечить конкурентоспроможність послуг вітчизняної військової освіти, створить нові методи і можливості для наукового пошуку і технологічного розвитку, а також умови для безперервного навчання військових фахівців протягом всієї служби. Для набуття сучасних професійних компетентностей військовослужбовцями під час навчання у закладах вищої військової освіти пропонується звернути увагу на застосуванні технологій критичного мислення, ігровій діяльності, кейс-технологій, впровадженню тренінгів та інформаційно-комп'ютерних технологій.

Ключові слова: інноваційні освітні технології, критичне мислення, ігрова діяльність, кейс-технології, тренінг, інформаційно-комп'ютерні технології.

Yandola Krystyna, Loboyko Oleksandr

Ivan Kozhedub Kharkiv National University of Air Forces

**APPLICATION OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES
IN TEACHING EDUCATIONAL DISCIPLINES IN HIGH MILITARY EDUCATION**

Summary. The authors carried out an analysis and clarification of such terms as «technology», «education», «education technologies». The term «technology» is determined as a set of the methods and tools that are necessary for the implementation of the goal. In the article the «educational technologies» are determined as the optimal and most efficient combination of a set of the methods and tools of training which are necessary for the implementation of the educational process in order to achieve the goal of education. According to scientific works «education» is a deliberate cognitive activity of people to acquire knowledge, skills and abilities or to improve them. On the basis of definitions, which are mentioned above the category «innovative educational technologies» is formulated. So, in the context of our scientific research «educational innovation technologies» can be defined as the process of creation and implementation in educational activities of the optimal and most efficient combination of a set of methods and tools of training that provide a qualitatively new level of educational services and increase the results of educational activities. The authors confirm that the considerable attention has been paid to the introduction of innovative teaching methods and technologies in the process of preparing applicants for education in higher education institutions. This is due to the fact that the current level of development of society requires the competent specialists of various sectors of the economy, with a certain stock of relevant knowledge and skills. The authors emphasize necessities of combining traditional and innovative technologies in the organization of military-educational process. This will improve the quality of the training of military specialists, will ensure the competitiveness of domestic military education services, create new methods and opportunities for scientific research and technological development and conditions for the continuous training of military specialists throughout the service. To acquire modern professional competencies by militarists while studying at higher military education institutions, the authors pay attention for using in studying process such innovative educational technologies as critical thinking technologies, gaming activities, case technologies, training and information technology applications.

Keywords: innovative educational technologies, critical thinking, game activity, case studies, training, information and computer technologies.

Постановка проблеми. Все більшої актуальності набувають новітні інноваційні освітні технології. Це обумовлено наступним. Сучасна вища військова освіта спрямована на кадрове забезпечення Збройних Сил України та має сприяти відтворенню їх кадрового потенціалу, забезпечувати високу якість підготовки військових фахівців, безпосередньо впливати на зміцнення обороноздатності держави. В умовах сьогодення, під час проведення Операції Об'єднаних Сил на Сході нашої держави, запровадження системних політичних, економічних, соціальних реформ, а також реформи в системі цивільної та військової освіти, що відбуваються в Україні, значно підвищився інтерес до про-

леми формування професійної компетентності та морально-психологічної підготовки військовослужбовців, що можливо лише за умов використання не тільки традиційних, а й інноваційних методів та технологій навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це питання є предметом дослідження багатьох науковців з різних точок зору. Так, загальні питання використання освітніх технологій навчання у закладах вищої освіти представлені в наукових роботах О. Гохберг, О. Глузмана, О. Євдокимова, О. Кіяшка, М. Юсупової та інших. Проблеми формування готовності викладачів до використання нових освітніх технологій висвітлюються у працях В. Арестенко, В. Будака,

І. Зязюна, Р. Гуревича, Р. Гуріна, О. Іваницького, К. Нор, Л. Морської, О. Пехоти тощо. Розробці різноманітних інноваційних моделей змісту педагогічної освіти присвячені праці О. Дубасенюка, Н. Зарічанської, І. Зязюна, М. Євтуха тощо.

М. Кларіна, О. Падалка, О. Пехота, А. Нісімчук, І. Шахіна та інші науковці приділяють особливу увагу теоретичним й практичним аспектам впровадження інноваційних педагогічних технологій в освітній процес, а такі науковці як Л. Вовк, О. Киричук, М. Потапчик, С. Сисоева, В. Сластьонін, О. Шапран досліджують структуру закономірностей функціонування та розвитку інноваційних процесів у педагогічних системах.

Питаннями впровадження інноваційних технологій у військово-освітній процес опікуються В. Загвязінській, М. Махмутов, М. Науменко, М. Нецадим, Л. Олійник, Ю. Приходько, О. Семенова, І. Скворок, В. Стадник, О. Сціборський, А. Стрелецький, І. Толлок тощо. Особливу увагу питанням впровадження інновацій у сучасну систему військової освіти приділяють такі науковці як В. Балашов, О. Барабанщиков, О. Бойко, О. Діденко, О. Кокун, О. Копаниця, О. Маковський, І. Новак, Є. Потапчук, В. Федоренко та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових теоретичних та практичних робіт дискусійними залишаються питання як в теоретичній площині – що слід розуміти під інноваційними технологіями, так і в практичній – яким чином поєднувати традиційні та інноваційні технології навчання у військово-освітньому процесі.

Метою статті є теоретичне узагальнення щодо визначення поняття «інноваційні освітні технології» та демонстрація можливостей практичного їх застосування при викладанні навчальних дисциплін в закладах вищої військової освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Говорячи про новітні інноваційні освітні технології необхідно визначити, що саме слід розуміти під освітніми технологіями та чим інноваційні технології принципово відрізняються від існуючих традиційних методів та форм навчання. Отже, розглянемо дефініції таких понять як «технологія», «освіта», «інновація».

Термін «технологія» з грецької означає майстерність, мистецтво, наука, закон, знання. Отже, технологія – це знання, наука про майстерність [4].

Аналіз літературних джерел та наукових досліджень показує, що під технологією розуміють: сукупність методів, засобів і реалізації людьми конкретного складного процесу шляхом поділу його на систему послідовних взаємопов'язаних процедур і операцій, які виконуються більш або менш однозначно і мають на меті досягнення високої ефективності певного виду діяльності [13]; опис інструкцій щодо виконання, технологічні правила (регламенти), карти, графіки, сукупність знань про способи і засоби організації соціальних процесів або самі дії, що дозволяють досягти поставлені цілі [11].

Значення вибору та обґрунтування технології реалізації будь-яких дій полягає у наступному: щоб отримати запланований результат необхідно виконати всі операції (дії) в певній послідовності. Для вибору технології необхідно глибоко

знати та розуміти сутність процесу. Оскільки технологія передбачає виконання одних й тих самих дій кілька разів, то їх вибір повинен бути зрозумілим виконавцям [5].

В нашому дослідженні будемо виходити з того, що технологія – сукупність методів та засобів, необхідних для реалізації поставленої мети.

Оскільки мова йде про освіту, то слід дати й визначення поняттю «освіта».

Освіта – цілеспрямована пізнавальна діяльність людей з отримання знань, умінь та навичок або щодо їх вдосконалення. Процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості [3].

Згідно із Законом України «Про освіту», освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [3].

Аналіз сучасної наукової літератури дозволяє визначити наступні підходи щодо визначення терміну «освітні технології»: новітній засіб навчання, педагогічна система, сукупність дій чи діяльність, проект (модель) навчально-виховного процесу, галузь науки.

Отже, в контексті нашого дослідження будемо виходити з наступного визначення освітніх технологій. Освітні технології – це оптимальне та найбільш раціональне сполучення сукупності методів та засобів навчання, необхідних для реалізації освітнього процесу задля досягнення мети освіти.

Останнім часом значна увага приділяється впровадженню інноваційних методів та технологій навчання в процес підготовки здобувачів освіти у закладах вищої освіти. Це обумовлено тим, що сучасний рівень розвитку суспільства вимагає наявності на ринку праці компетентних фахівців різних галузей народного господарства, які мають певний запас відповідних знань та вмінь.

Що ж слід розуміти під інноваціями в освіті. Термін «інновація» походить від латинського «innovatio» – нововведення, зміна, оновлення). Тлумачення терміну «інновація» наведено в табл. 1.

Отже, аналізуючи визначення поняття «інновації» в табл. 1, можна зробити наступний висновок. Інновація являє собою результат системної діяльності, який сприяє якісним та кількісним змінам системи.

Таблиця 1

Визначення поняття «інновації»

Автор	Визначення
1	2
Великий тлумачний словник сучасної української мови	1. Нововведення. Інновація освіти. 2. Ек. комплекс заходів, спрямованих на впровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів і т. ін. 3. Лінгв. Нове явище у мові [7]
Енциклопедія освіти	створення, освоєння, використання й поширення нового з цілеспрямованою зміною, що вносить у середовище впровадження нові елементи, які викликають перехід системи з одного стану до іншого [2]
І. Підласий	це ідеї, процеси, засоби й результати, узяті в якості продуктивного вдосконалення педагогічної системи, висловив науковець [8]
В. Сластьонін, Л. Подимова	комплексний процес створення, розповсюдження та використання нового практичного засобу в галузі техніки, технології, педагогіки, науки, наукових досліджень [12]
Т. Скрипко	це результат системної діяльності, спрямованої на реалізацію досягнень науково-технічного прогресу та їх удосконалень, що сприяє кількісним та якісним змінам у внутрішньому середовищі підприємства та забезпечує підвищення ефективності та отримання конкурентних переваг [11]

В контексті нашого дослідження вважаємо, що «освітні інноваційні технології» можна визначити як процес створення та впровадження в освітню діяльність оптимальне та найбільш раціональне сполучення сукупності методів та засобів навчання, які забезпечують якісно новий рівень надання освітніх послуг та підвищують результати освітньої діяльності.

Аналіз літературних джерел та практичний досвід щодо переваг традиційного та інноваційного навчання, дозволяє зробити висновок, що традиційне навчання більш орієнтоване на правильну відповідь, і за своєю сутністю, є формою передавання інформації та засвоєння знань. На-

томість інноваційні технології, перш за все, орієнтовані на запитання та пошук, ініціалізують увесь потенціал людини: рівень та обсяг компетентностей, які мають місце в професійній діяльності, самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії тощо. В традиційній системі навчання «людина... постає... об'єктом, яким можна керувати за допомогою зовнішніх впливів, загальних стандартів і нормативів» [1].

На сьогоднішній день серед інноваційних освітніх технологій виокремлюють такі види інноваційних освітніх технологій (рис. 1).

Як бачимо з рис. 1, існує розгалужена класифікація інноваційних технологій, які застосовуються

Рис. 1. Види інноваційних освітніх технологій

в освіті. Кожна з них має свої недоліки та переваги, а також вимагає наявності певних педагогічних умов. Їх застосування також визначається тим переліком знань, вмінь та компетентностей, якими повинен оволодіти здобувач військової освіти. Виходячи із Стандарту вищої освіти, вважаємо, що формування зазначених в ньому компетентностей повинно передбачити використання в організації військово-освітнього процесу наступних інноваційних освітніх технологій.

1. Технологія критичного мислення.

Критичне мислення являє собою таке мислення, коли формулюють власну думку, незалежно від обставин та інших людей, осмислюючи досвід, вибудовуючи ланцюг доказів, відчуваючи нерозривний зв'язок власних принципів і вчинків. В загальному вигляді критичне мислення передбачає розгляд ідей з багатьох точок зору; це певна система суджень, які допомагають аналізувати та формулювати обґрунтовані висновки.

Критичне мислення розглядають як комплекс мисленневих операцій, що характеризується здатністю людини: аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел; бачити проблеми, ставити запитання; висувати гіпотези та оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його.

Дану технологію доцільно використовувати для формування, наприклад, здатності приймати оптимальні нестандартні рішення. При чому на нашу думку слід звернути увагу на наступні методи розвитку критичного мислення: Діаграма Іскави, ментальні карти, метод номінальних груп, метод Делфі, кластеризація тощо [8].

Вважаємо, що використання технології критичного мислення дозволить курсантам закладів вищої військової освіти навчитися аналізувати інформацію, оцінювати обстановку, організувати та вести основні види бою, приймати оптимальні рішення, орієнтуватися в складних умовах бойової обстановки під час виконання покладених завдань у різних видах бою, набути вимог компетенції та найбільш успішно оволодіти тими знаннями, уміннями і навичками, які будуть використовуватися в службово-бойовій діяльності.

2. Наступною технологією, на яку б хотілося звернути увагу – використання інформаційно-комп'ютерних технологій. Застосування військових симуляторів, імітаційного моделювання, систем віртуальної реальності та мультимедій за допомогою інформаційних технологій сприяють формуванню здатності готувати штатне озброєння (зброю) підрозділу до бойового застосування, ефективно використовувати бойові і технічні можливості озброєння (зброї) під час ведення бою (бойових дій), проведенні навчань (занять, стрільб та водіння), особисто володіти прийомами та способами веденню влучного вогню зі штатного озброєння (зброї) по цілях, що з'являються та рухаються, вдень та вночі, за будь-яких погодних умов, але для повного засвоєння, необхідно поєднувати з практичними заняттями на полігонах та проведеннями стрільб [9].

Впровадження сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій в військово-освітній процес закладу вищої військової освіти дасть змогу покращити якість підготовки військових фахівців,

забезпечить конкурентоспроможність послуг військової освіти порівняно з цивільними закладами вищої освіти, створить нові методи і можливості для наукового пошуку і технологічного розвитку, створить умови для безперервного навчання військових фахівців протягом всієї служби.

3. Для формування здатності на посаді призначення виконувати роботу щодо організації розвідки під час підготовки та в ході бою, ведення розвідки, оцінки обстановки, доцільно використовувати технологію ігрової діяльності.

Ігрові технології набули значного поширення в освітньому процесі, бо саме дидактична гра моделює умови майбутньої професійної діяльності, дозволяє курсантам переконатися в правильності вибору майбутньої професійної діяльності, психологічно підготуватись до виконання складних професійних обов'язків, сприяє формуванню вмінь і навичок роботи в групі [6; 10].

Дидактичні ігри розвивають творчу активність, ініціативу, привчають до відповідальності і спрямовують зусилля на досягнення навчальної мети, сприяють формуванню професійних умінь та навичок курсантів, розвитку лідерських та організаторських якостей, сприяють розвитку самостійності, наполегливості, витримки, комунікативності, що становлять основу успішної діяльності і є необхідними для майбутнього фахівця.

Суть методу ситуаційно-рольової гри полягає в імпровізованому розігруванні ситуації, що моделює типове для даної групи діяльність і проблеми, які виникають в ході цієї діяльності. У грі беруть участь кілька курсантів, які по ходу гри використовують ролі окремих персонажів ситуації. Одна і та сама ситуація може програватися кілька разів, щоб дати можливість учасникам гри побувати в різних ролях.

Метою гри є формування пізнавальних і професійних мотивів, системного мислення майбутнього фахівця, і у відповідність з основними компетенціями – колективної практичної роботи і навичок професійної взаємодії.

Існують численні модифікації ситуаційно-рольових ігор з використанням різних методик. Їх вибір визначається конкретними педагогічними завданнями. Однак обов'язковою умовою є програвання декількох ігор із наростанням складності, оскільки участь в одній грі зазвичай не дає бажаного ефекту. Модельована в грі ситуація повинна максимально наближатися до реальної дійсності.

Найважливішим моментом гри є характер заданої в ній ситуації. Ситуація містить: сюжет гри, поставлену проблему, характер заданих відносин і виконуваних ролей.

Отже, для найбільш успішного засвоєння матеріалу курсантами з моделювання розвідувальних завдань з веденням розвідки та добуванням інформації в умовах бою доцільно проводити з використанням технології ігрової діяльності.

4. Для опрацювання можливих наслідків та сценаріїв в складних умовах бойової обстановки, відпрацювати навички командної роботи та взаємодії можливо на основі кейс-технологій. Використання кейс-технологій у формуванні здатності застосування на практиці норм військового законодавства та норм міжнародного гуманітарного права під час виконання завдань за призначенням.

Кейс-метод (від англійського case – випадок, ситуація) – метод активного проблемно-ситуаційного аналізу, оснований на навчанні шляхом вирішення конкретних завдань – ситуацій (кейсів) [8].

Кейси – навчальні конкретні ситуації, спеціально розроблені на основі фактичного матеріалу з метою наступного їх аналізу на заняттях. Особливістю технології навчання на прикладі конкретної ситуації є робота з кейсами, що передбачає аналіз чи вирішення конкретних ситуацій за певним сценарієм. Застосування у професійному навчанні кейс-технології дозволить сформувати високу мотивацію до навчання; розвинути такі особистісні якості, значущі для майбутньої професійної діяльності, як здатність до співпраці, почуття лідерства, практично застосовувати набуті знання, уміння та навички в практичній діяльності під час вирішення конкретних задач обумовлених службово-бойовою діяльністю.

5. Формуванню навичок роботі в команді сприяють також тренінгові технології. Доціль-

ність застосування тренінгових технологій зумовлене тим, що вони сприяють активній участі курсантів у розвитку власних знань, формуванні фахових навичок і компетентностей. Крім того, вони спонукають до: творчої активності; міжособистісної взаємодії курсантів у командній роботі; пошуку необхідної інформації й аналітичного мислення; вироблення у курсантів практичних навичок щодо виконання індивідуальних та колективних завдань, прийняття індивідуальної відповідальності, публічної презентації індивідуальних і колективних результатів тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, при організації військово-освітнього процесу слід комбінувати традиційні та інноваційні освітні технології. Перспективними напрямками дослідження є розробка методичних рекомендацій щодо застосування сучасних освітніх технологій при організації різних видів та форм занять.

Список літератури:

1. Баришніков В.В., Неймирок О.К. Шляхи вдосконалення підготовки офіцерів запасу в Україні. *Системи обробки інформації*, 2015. Вип. 8. С. 158–161.
2. *Енциклопедія освіти* / за ред. В.Г. Кремень. Київ : Акад. пед. наук України, 2008. 1038 с.
3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017. № 2145-VIII ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017, № 38–39. Ст. 380.
4. Конюхов Н.И. Словарь-справочник практического психолога. Воронеж, 1996. 224 с.
5. Малафійк І.В. Дидактика : Навчальний посібник. Київ, 2009. 406 с.
6. Морозов С.М. Педагогічні засади професійної підготовки офіцерів запасу у вищих навчальних закладах. *Хмельницький : Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні та психологічні науки*, 2013. № 1. С. 127–137.
7. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Київ, 1999. Т. 2. 910 с.
8. Кротюк В.А., Шокіна Н.Б., Яндолла К.О. Педагогічні технології та методи навчання у схемах та таблицях : навч.-метод. посіб. Харків, 2018. 120 с.
9. Полта Е.С. Новые педагогические информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повышения квалификации педагогических кадров. Москва, 2003. 272 с.
10. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ, 2004. 192 с.
11. Скрипко Т. Інноваційний менеджмент. Підручник. Київ, 2011. 423 с.
12. Слостенин В.А., Чижикова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию. Москва, 2003. 192 с.
13. Українська педагогіка. URL: <http://ukped.com/> (дата звернення: 05.02.2019).

References:

1. Barishnikov V.V., Neimyrok O.K. (2015). Shlyahy vdoskonalennya pidgotovky oficeriv zapasu v Ukraini [Ways to improve the training of reserve officers in Ukraine]. *Information processing systems*. Kyiv, vol. 8, pp. 158–161.
2. Kremen V.G. (2008). *Encyklopediya osvity* [Encyclopedia of Education], Kyiv: Yurincom Inter. (in Ukrainian)
3. Zakon Ukraini «Pro osvitu» (2017). [Law of Ukrain «About of education»] *Information from the Verkhovna Rada*, Kyiv, no 38–39.
4. Konyuhov N.I. (2009). Slovar-spravochnik practichnogo psykologa [Dictionary of practical psychologist]. Voronezh : Modek. (in Russian)
5. Malafiyik I.V. (2009). *Dydaktyka. Navchalniy posibnik*. [Didactics Tutorial, Kyiv : Kondor. (in Ukrainian)
6. Morozov S.M. (2013). *Pedagogichni zasady profesiynoi pidgotovky oficeriv zapasu u vyshyh navchalnih zakladah* [Pedagogical bases of professional training of reserve officers in higher educational establishments]. *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series : Pedagogical and psychological sciences*. Khmelnytskyi, no 1, pp. 127–137.
7. *Noviy tlymachniy slovník ukrainskoyi movy: u 4 t.* (1999). [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: 4 volumes], Kyiv : Akonit. (in Ukrainian)
8. Krotiyuk V.A., Shokina N.B., Yandola K.O. (2018). *Pedagogichni tehnologiyi ta metody navchannya u shemah i tablicah : navch.-metod. posib.* [Pedagogical technologies and teaching methods in charts and tables of teaching.-method. tutorial], Kharkiv : HNUPS. (in Ukrainian)
9. Polta E.S. (2003). *Noviye pedagogicheskiye informacionniye tehnologiyi v sisteme obrazovaniya : ucheb. posob.* [New pedagogical information technologies in the education system: tutorial], Moscow : Academiya. (in Russian)
10. Pometun O.I., Pyrozhenko L.V. (2004). *Suchasniy urok. Interactyvni tehnologiyi navchannya : nauk.-metod. posib.* [Contemporary lesson. Interactive Learning Technologies: science method. manual], Kyiv : A.S.K. (in Ukrainian)
11. Srypko T. (2011). *Innovatsiyiniy menedjment*. [Innovation management], Kyiv : Znannya. (in Ukrainian)
12. Slastenin V.A., Chyzhykova G.I. (2003). *Vvedeniye v pedagogicheskuyu aksiologiyu*. [Introduction to pedagogical axiology], Moscow : Academiya. (in Russian)
13. *Ukrainska pedagogika* [Ukrainian pedagogy]. Available at: http://ukped.com (accessed 5 of February 2019).